

Олена ГОМОНЮК,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри психології та педагогіки Хмельницького
національного університету

Алла МАЗУР
студентка Хмельницького національного університету

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ У ПРОЦЕСІ ПРОФОРІЄНТАЦІЇ

Перед учнями старшого шкільного віку виникає необхідність самовизначення, вибору свого життєвого шляху як завдання першорядної життєвої важливості. Вибір професії стає психологічним центром ситуації розвитку старших школярів, створюючи в них своєрідну внутрішню позицію. Для того, щоб психологу успішно проводити роботу з профорієнтації, йому важливо знати, які установки й особистісні особливості того або іншого учня. У статті розкрито особливості формування професійного самовизначення старшокласників у процесі профорієнтації.

***Ключові слова:** професійне самовизначення, професійна орієнтація, професійні інтереси.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Гуманізація цілей навчання і виховання підростаючого покоління передбачає всебічний розвиток особистості вихованців, прояв ними творчості, ініціативи і самостійності, зокрема, при виборі майбутньої професії. Тому постає потреба у вивченні інтересів та нахилів учнів, а також дослідження умов, за яких ці інтереси та нахили перетворюються на дієві мотиви професійного самовизначення. Перед учнями старшого шкільного віку виникає необхідність самовизначення, вибору свого життєвого шляху як завдання першорядної життєвої важливості. Вибір професії стає психологічним центром ситуації розвитку старших школярів, створюючи в них своєрідну внутрішню позицію. Для того, щоб успішно проводити роботу з профорієнтації, психологу важливо знати, які установки й особистісні особливості того або іншого учня.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опираються автори. Реалізація сучасних вимог, що висуваються до загальноосвітньої школи, значно активізувала роботу наукових закладів щодо практичних проблем профорієнтації. Можна виділити низку напрямів, що сприяють вирішенню практичних питань професійного самовизначення підростаючого покоління, зокрема: система профорієнтації, яка забезпечує школярів необхідними знаннями для орієнтації у світі професій, вміннями об'єктивно оцінювати свої індивідуальні особливості (Б. Федоришин); діагностичні методики вивчення особистості школярів з метою надання індивідуальної допомоги у виборі спеціальності (В. Шадриков); теоретичні і методичні основи проф. консультації молоді, банк професіокарт (Є. Климов); системний підхід до профорієнтації школярів (В. Сахаров, Н. Степаненков); соціально-значущі мотиви вибору професії (Є. Павлютенков); особливості профорієнтації студентів у умовах вищої школи (Н. Шадієв, П. Шавир, Н. Чистяков); формування елементів духовної культури у процесі підготовки учнів до свідомого вибору професії (Г. Шевченко).

Мета статті полягає в обґрунтуванні особливостей професійного самовизначення старшокласників в процесі профорієнтації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання професійної орієнтації й професійного вибору хвилювали людство з незапам'ятних часів. Ще в 1575р. в Іспанії вийшла книга лікаря Хуана Уарте «Дослідження здатностей до наук», що принесла авторові всеєвропейську славу. Автор мріяв про організації професійного вибору в державному масштабі: «Для того, щоб ніхто не помилявся у виборі тієї професії, що найбільше підходить до його природного дарування, державі варто було б виділити вповноважених людей великого розуму й знання, які відкрили б у кожного його дарування ще в ніжному віці; вони тоді змусили б його обов'язково вивчати ту галузь знання, що йому підходить...» [1, с. 112].

Дослідники з психології розуміють самовизначення як активне визначення людиною свого місця у системі суспільних відносин. Важливо розглядати особистісне і професійне самовизначення під час вибору старшокласниками життєвого шляху. Особистісне самовизначення являє собою вибір життєвої позиції, визначення перспектив у діяльності та сімейних планах, а також перехід від однозначної ролі учня до соціально диференційованих ролей. Адже від особистісного самовизначення залежить і професійне.

Для уточнення змісту поняття професійного самовизначення необхідно розкрити термін «професія» в різних аспектах.

Професія – це рід трудової діяльності, що вимагає визначеної підготовки і є джерелом матеріального забезпечення існування людини. Вона також характеризується як система знань, умінь і навичок, властивій визначеній людині.

Професійне самовизначення починається з етапу первинного вибору професії, для якого характерні малодиференційовані уявлення про світ професій, ситуативне бачення внутрішніх ресурсів, необхідних для цього роду професій, нестійкість професійних намірів. Цей етап характерний для учнів молодшого шкільного віку, коли ще не виникає питань про зміст професії, умови роботи тощо. Іноді на цій стадії затримуються і підлітки.

Наступним етапом є професійне самовизначення (старший шкільний вік), на якому виникають і формуються професійні наміри, відбувається первинне орієнтування в різних сферах праці. Професійне навчання як освоєння обраної професії здійснюється лише після одержання шкільної освіти. Самореалізація в праці (часткова або повна) пов'язана з виконанням або невиконанням очікувань, пов'язаних із професійною працею.

Для нашого дослідження важливим є уточнення поняття професійного самовизначення, неоднозначність підходів до з'ясування якого була зумовлена домінуючими у певний період особливостями соціально-економічного розвитку суспільства [2, с. 48]. Його трактували як: мережу завдань, що їх ставить суспільство перед особистістю – соціологічний підхід; процес поетапного

прийняття рішень, шляхом яких особистість формує баланс між власними можливостями та об'єктивними вимогами системи розподілу праці у суспільстві – соціально-психологічний підхід; процес формування індивідуального стилю життя, невід'ємною часткою якого є професійна діяльність – диференційовано-психологічний підхід [3, с. 4–5], згідно з яким професійне самовизначення особистості розглядається як поступове формування готовності індивіда до усвідомленої та самостійної побудови, коригування та реалізації перспектив власного професійного розвитку, знаходження особистісно значущого сенсу у конкретній професійній діяльності [4, с. 65].

Поняття «професійне самовизначення» і «вибір професії» детально розглянуто Н. Самоукіною, яка визначає професійне самовизначення як тривалий процес побудови внутрішнього суб'єктивного плану на відміну від вибору професії, що стосується поведінки людини.

Отже, якщо вибір професії – це прийняття молодою людиною рішення щодо одержання соціально значущого результату, то професійне самовизначення – це пошук «своїх» професії і «себе в професії», власної професійної ролі в ній, визначення для себе професійних перспектив та їх досягнення. Суттєвим для подальшого дослідження формування професійних намірів є характеристика динаміки професійного самовизначення як процесу пошуку професії, що відповідає нахилам і здібностям молодої людини [5, с. 29–30].

Феномен професійного самовизначення має розглядатися комплексно, як цілеспрямована активність індивіда для більш повної реалізації своїх здібностей, можливостей у конкретному виді професійної діяльності з усвідомленням ним вимог обраної професії, міри власної придатності та перспектив власного професійного зростання додає О. Грінцова [6, с. 17].

Професійне самовизначення дослідниця О. Вітківська розуміє як цілісний, інтегративний процес, в якому основні життєві цінності людини

реалізуються, конкретизуються аспекти її життєвого, особистісного, соціального самовизначення [7, с. 9].

В процесі самовизначення виділяють три основні етапи: самопізнання, самовиховання, власне самовизначення, що завершуються формуванням позитивного ставлення до себе як до суб'єкта професійної діяльності. Тому свідомий вибір професії слід уважати показником сформованості професійного самовизначення [8, с. 209].

Основою знань для свідомого вибору професії є знання про світ професій, про самого себе, про кадрові потреби держави. Проте, об'єктивна оцінка учнями власних психофізіологічних властивостей може бути складною проблемою через відсутність відповідних психологічних знань, необхідних для самоорієнтації, невміння оцінювати власні якості з точки зору їх відповідності вимогам конкретної професії. А саме реалістичність перспективи майбутнього у людини є базовою умовою її позитивного впливу на поточну поведінку [9, с. 28].

Отже, професійне самовизначення – це складне особистісне утворення, що проявляється у самореалізації особистості в професійній діяльності в результаті найбільш повного використання нею власних здібностей й індивідуально-психофізіологічних можливостей із врахуванням вікових особливостей розвитку, це пошук «своєї» професії і «себе в професії», власної професійної ролі в ній, визначення для себе професійних перспектив та їх досягнення.

Зазначимо, що вплив батьків на процес професійного самовизначення дітей надзвичайно складний. Саме це вимагає від шкільного психолога, перш за все, в окремих випадках вивчати сімейні стосунки, рівень культури тих сімей, процес професійного самовизначення дітей яких викликає занепокоєння. Вивчення сім'ї – відповідальна і складна справа, що вимагає великої майстерності і такту від шкільного психолога. Тому вся профорієнтаційна робота має будуватися таким чином, щоб з діагностичної вона перетворилася в розвиваючу, формуючу, діагностико-корекційну. Ця робота має служити одній

меті – розвинути активність учня, сформувати у нього прагнення до самостійного вибору професії з урахуванням одержаних знань про себе, своїх здібності і перспективи їх розвитку.

У вітчизняній психології ранній юнацький вік визначається в межах від 14–15 років до 17–18 та співпадає з періодом навчання в старших класах загальноосвітньої школи або з навчанням у спеціалізованих школах, технікумах, училищах [11, с. 43].

Проте, варто зазначити, що криза підліткового віку припадає на кінець цього вікового періоду. Саме тому в перехідний період до юнацтва загострюються протиріччя. Вони пов'язані з вирішенням питання про те, що робити далі – навчатись в школі Х–ХІ кл., піти в училище, почати працювати? Ці питання пов'язані з професійним дійовим самовизначенням. Але воно вимагає розібратись і у власних інтересах, нахилах, здібностях, і не тільки будувати плани, а й реалізовувати їх. Зростає відповідальність, тому що кожна помилка може мати драматичний характер.

Завдання професійного самовизначення вирішується старшокласниками по закінченню школи, коли планується або обрати одержання вищої освіти, або безпосередньо включитись у трудову діяльність. Труднощі самовизначення посилюються сучасним періодом нашого життя, періодом соціально-економічних змін у країні, коли ні батьки, ні школа не спроможні надати юнакові вирішальну допомогу в питанні вибору професії. Професійне самовизначення як самостійне і незалежне визначення життєвої перспективи й вибір майбутньої професії – найголовніше завдання розвитку в ранньому юнацтві [12, с. 98].

У юнаків зростає усвідомлення своєї унікальності, власного світосприймання, оформлюється «Я-концепція» в трьох компонентах, як суб'єктивне уявлення про самого себе, настанова по відношенню до себе (або емоційно-ціннісне ставлення) та поведінковий компонент, що характеризує виявлення «Я-образу» та ставлення до себе в поведінці серед оточуючих людей. Самовизначення набуває дійового характеру: юнак починає діяти,

реалізовувати плани, стверджуючи той чи інший образ життя, починає активно готуватись до засвоєння обраної професії (факультативи, гуртки, репетитори, самоосвіта тощо). Самооцінка набуває більшої стійкості у відношенні своєї цінності як особистості, але вона може змінюватись при оцінці своїх здібностей, нахилів, можливостей [13, с. 98–99]

Розглянемо професійний вибір учнів 9–11 класів за допомогою методики «Опитувальник для визначення типу особистості» (за Д.Голландом).

Зазначимо, що діловий тип особистості властивий учням і 9, і 11 класів (26,40%). Саме цей тип обирає мету і завдання, які дають йому змогу виявити енергію, оптимізм, імпульсивність, потяг до пригод. У 9-го класу переважає інтелектуальний тип особистості (23,10%), зорієнтований на розумову працю та артистичний тип особистості (23,10%), який ухиляється від чітко структурованих проблем та видів діяльності, що пов'язані з великою фізичною силою. А у 11 класу домінує соціальний тип особистості (23,10%), що ставить таку мету і завдання, які дозволяють йому встановлювати тісний контакт із навколишнім середовищем. Несподівано незначним є відсоток реалістичного типу особистості (6,60%) – переважно чоловічий, несоціальний, емоційно стабільний, орієнтований на сьогодення, та конвенціонального типу особистості (6,60%), який надає перевагу структурованій діяльності.

Висновки. У підлітковому віці простежується вікова динаміка в усвідомленому виборі кола професій. Найбільш значущими суб'єктами, які впливають на професійне самовизначення сучасного підлітка, є сам учень і його батьки. Для більшості підлітків мотивом вибору професії є мотив реалізації власного «Я». Труднощі вибору майбутньої професії, підліток пов'язує з низьким рівнем поінформованості та ресурсного забезпечення в освоєнні обраних професій.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Перспективою подальших досліджень є вивчення таких питань, як: зарубіжний досвід формування професійного самовизначення старшокласників у процесі профорієнтації.

Список використаної літератури

1. Васильков, В. М. Соціально-психологічні питання професійного самовизначення старшокласників у сучасних умовах // Педагогіка і психологія. – 2000. – № 3. – С. 59–66.
2. Варнавських, К. Проблеми професійного самовизначення молоді на сучасному етапі ринкових перетворень // Педагогіка і психологія. – 2002. – №4. – С. 109–115.
3. Вітковська, О. І. Психологічні умови професійного самовизначення випускників середніх шкіл у процесі профконсультації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Вітковська Оксана Ігорівна. – К., 2002. – 21 с.
4. Вітковська, О. І. Професійне самовизначення як життєва проблема особистості // Педагогіка і психологія. – 1999. – № 3. – С. 171–179.
5. Уніат, С., Комінко С. Вивчення професійних намірів старшокласників. Вибір професії або задача з багатьма невідомими. – Тернопіль: «Підручники і посібники», 1997. – 65 с.
6. Воляннюк, Н. Ю. Психологічні засади професійного становлення тренера-викладача : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора психол. наук : спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / Воляннюк Наталія Юріївна. – К., 2006. – 34 с.
7. Волков, Б. С. Психология юности и молодости: Учебник для вузов. – М. : Трикста, 2006. – 256 с.
8. Гріньова, О. М. Психологічні особливості професійного самовизначення майбутніх учителів в умовах підготовки за двома спеціальностями : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Гріньова Ольга Михайлівна. – К., 2008. – 20 с.
9. Голомшток, А. Е. Выбор профессии и воспитание личности школьника. – М. : Педагогика, 1979. – 160 с.
10. Кондрат, Е. Н. Профессиональное самоопределение подростков с антисоциальным поведением // Педагогика. – 2004. – № 3. – С. 45–48.
11. Овчарова, Р. В. Методика «Мотиви вибору професії». Справочная книга школьного психолога. – М. : «Просвещение», 1996. – С.76-80.
12. Орлов, Ю. М. Самопознание и самовоспитание характера / Ю. М. Орлов. – М. : Просвещение, 1987. – 222 с.
13. Пряжникова, Е. Ю. Профорієнтація : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Е. Ю. Пряжникова, Н. С. Пряжников. – М. : Академия, 2005. – 496 с.

14. Переведенцев, В. И. Человек выбирает профессию / В. И. Переведенцев. – М. : Знание, 1980. – 94 с.

15. Педагогічне управління професійним самовизначенням учнівської молоді : метод. посіб. / за ред. М. П. Тименка. – К. : Ін-т проблем виховання АПН України, 2001. – 153 с.

16. Платонов, К. К. Профессиональные способности и профессиональная ориентация. В кн.: Профессиональная ориентация и консультация молодежи. – К. : Рад.школа, 1966. – С. 9.

Гомонюк Е., Мазур А. Особенности формирования профессионального самоопределения старшеклассников в процессе профориентации

Проблема профориентационной работы с молодежью в современных условиях является одной из остроактуальных не только с точки зрения решения собственно производственных задач, но, прежде всего, как полного раскрытия творческого потенциала каждого человека. Гуманизация целей обучения и воспитания подрастающего поколения предусматривает всестороннее развитие личности воспитанников, проявление ими творчества, инициативы и самостоятельности, в частности при выборе будущей профессии. На этой почве обостряется потребность в изучении дарований учащихся, их интересов и склонностей, а также исследования условий, при которых эти интересы и склонности превращаются в действенные мотивы профессионального самоопределения. Старший школьник находится на пороге вступления в самостоятельную жизнь. Перед учащимися старшего школьного возраста возникает необходимость самоопределения, выбора своего жизненного пути, как задача первостепенной жизненной важности. Выбор профессии становится психологическим центром ситуации развития старших школьников, создавая в них своеобразную внутреннюю позицию. Для того чтобы успешно проводить работу по профориентации, важно знать, какие установки и личностные особенности того или иного ученика.

Ключевые слова: профессиональное самоопределение, процесс профориентации, профессиональные интересы.

Homonyuk O., Mazur A. The peculiarities of forming professional self-determination of high school students in the process of career counseling

Humanization of the goals of learning and education of the younger generation involves comprehensive development of the students' personality, their creativity, initiative and independence, in particular, while choosing a future profession. Based on this, the need for revealing the students' talents, their interests and inclinations, as well as studying the conditions under which these interests and inclinations turn into effective motives for professional self-determination becomes of great significance.

In modern psychology, self-determination in personality is seen as an individual's active search for a place in the system of social relations. It is important to consider personal and professional self-determination while high school students'

choosing a way of life. Personal self-determination consists in choosing a life position, outlining perspectives in professional activity and family life, as well as changing the roles, namely, from the student's unambiguous role to socially differentiated ones. Indeed, personal self-determination depends on professional self-determination.

Professional self-determination is a complex personal formation that manifests itself in self-realization of personality in professional activity as a result of the most active use of one's abilities and individual psycho-physiological capabilities, taking into account age-related peculiarities of development. This is the search for "one's" profession and "oneself in the profession", one's professional role in it, identification of professional prospects and the ways for their achievement. Therefore, during adolescence appear the contradictions connected with the following issues, namely, "What to do next – to continue studying at school (10th and 11th grades), go on to college, start to work"? These issues relate to professional self-determination. However, it requires them to understand their own interests, inclinations, abilities and not only to plan, but also to realize them. The responsibility increases because any mistake can be crucial. The objective of professional self-determination is to be realized upon leaving school, when high school students plan either to obtain higher education or start to work.

Difficulties in self-determination are intensified by modern world, socioeconomic changes in the country, since neither parents nor school are able to assist young people in choosing a profession.

Professional self-determination as a sufficient and independent identification of life prospects and choice of a future profession is the main objective of development in early adolescence. The awareness of their uniqueness and worldview increases, the "self-concept" divides into three components, namely, a subjective idea of oneself, an attitude towards oneself (emotional and value-based) and a behavioural component that characterizes identification of the "self-image" and the attitude towards oneself in behaviour among other people. Self-determination becomes activity-based: a young person begins to act, realizes their plans, follows one or the other lifestyle, begins to actively prepare for mastering the chosen profession (electives, clubs, tutors, self-education, etc.). Self-esteem becomes more stable in relation to one's value as personality, but it can change while assessing their abilities, inclinations, capabilities.

During adolescence, one can trace age-related dynamics in a conscious choice of professions. The most significant subjects influencing professional self-determination of modern high school students are the very students and parents. For most of them, the motive for realizing their "selves" lies in the motive for choosing a profession. The students associate difficulties in choosing a future profession with a low level of awareness, as well as a low level of resource support in mastering chosen professions.

High school students are about to start an independent life. Thus, there appears to be the need for self-determination, choosing their way of life, as a matter of paramount importance. The process of choosing a profession becomes the psychological center of high school students' development, creating their peculiar

internal position. In order to successfully provide career counseling, psychologists should know affirmations and personality peculiarities of the student.

The peculiarities of forming professional self-determination of high school students in the process of career counseling have been revealed.

Key words: *professional self-determination, professional orientation process, professional interests.*